

# חמישים שנות ממשל צבאי בשטחים

## שלמה גזית

### רקע

ביוני 1967, עם סיומה של מלחמת ששת הימים, היה על מדינת ישראל להתמודד עם מציאות חדשה. זו נוצרה כתוצאה מהשתלטות צה"ל על שטחים נרחבים, חלקם מאוכלסים בצפיפות באוכלוסייה אזרחית עוינת. המצב החדש הביא עמו צורך להפעיל ממשל צבאי שינהל את חיי האוכלוסייה שעברה לידי ישראל, ובדרך זו לאחריותה.

ישראל מצאה את עצמה חולשת על שטח הגדול למעלה מפי שלושה משטחה המקורי, כשהיא נושאת באחריות לניהול ארבע זירות שונות: רמת הגולן – שטח שרוב אוכלוסייתו הסורית המקורית נטשה אותו; הגדה המערבית, ובה כ-700,000 פלסטינים, אזרחי ירדן; רצועת עזה, ובה כ-400,000 פלסטינים (שני שלישים מהם פליטי 1948); חצי-האי סיני, ובו כ-50,000 מצרים, רובם בדואים.

מי שעיצב את מדיניות הממשל בשטחים לאחר מלחמת ששת הימים היה שר הביטחון משה דיין. הוא שקבע את עיקרי המדיניות ונשא באחריות מוחלטת וכמעט בלעדית לנעשה בשטחים, עד שפרש מן התפקיד לאחר מלחמת יום הכיפורים, כמעט שבע שנים מאוחר יותר. דיין לא יזם תוכנית אב מדינית, אלא שם דגש על ניהול השטח ועל חתירה לכך שהחזקת האוכלוסייה לא תטיל על ישראל עול מדיני, צבאי וכלכלי כבד מנשוא. מאפייניה העיקריים של מדיניות הממשל שאימץ דיין היו: שלטון כיבוש "בלתי נראה" ככול האפשר; נורמליזציה של חיי האוכלוסייה הערבית הכבושה; קיום המשך זיקה חופשית שלה לעולם הערבי, שביטויה הבולט והמוכר היו "הגשרים הפתוחים"; מדיניות ענישה שקולה ומתוחכמת.

### המעמד החוקי של השטח שנכבש

מבחינת המשפט הבינלאומי, אחיזתה של ישראל בשטחים שכבשה במלחמת ששת הימים מוכרת ומקובלת כ"תפיסה לוחמתית". ישראל אימצה גישה זו והיא מקובלת גם על בית המשפט העליון שלה. ישראל גם הצהירה שכחברה בקהילת העמים

ובאו"ם, היא תכבד את כללי המשפט הבינלאומי ואת אמנות ג'נבה שהתקבלו לאחר מלחמת העולם השנייה, למרות שאינה מחויבת לכך על פי החוק הבינלאומי. העמדה הרשמית של ממשלת ישראל, שלכאורה לא השתנתה מאז ועד היום, גורסת כי ישראל מחזיקה בשטח שנכבש כקלף מיקוח להשגת הסכם מדיני לפתרון הסכסוך הערבי-ישראלי וכול הבעיות המדיניות והביטחוניות שעל סדר היום. קו זה אפיין את המדיניות של ממשלות לוי אשכול וגולדה מאיר, ולאחר מלחמת יום הכיפורים גם את ממשלת יצחק רבין הראשונה.<sup>1</sup> ממשלת ישראל אימצה בשאלה משפטית זו את עמדת הפרקליט הצבאי הראשי דאז, מאיר שמגר, שקבעה כי "זה"ל כבש ביוני 1967 "לא ארץ", ומכאן שאמנות ג'נבה אינן מחייבות אותה. קביעה זו הייתה למעשה הבסיס לגיטימציה של ההתנחלות היהודית בשטח שנתפס.

### הדיון הציבורי בישראל על עתיד השטחים

עיקר הדיון הציבורי בישראל התמקד מאז בשאלת מעמדן של הגדה המערבית ורצועת עזה – שתייהן חלק משטח ארץ ישראל (פלשתינה) המנדטורית, שהייתה יחידה גיאוגרפית ללא מעמד של "מדינה". האוכלוסייה היהודית בישראל נחלקה בעניין זה לשתי תנועות: האחת גרסה שעל ישראל להחזיק בשטחים שנכבשו כקלף מיקוח להשגת הסכמי שלום עם מדינות ערב והישות הפלסטינית, על בסיס קווי שביתת הנשק, עם תיקונים נדרשים; השנייה, תנועת ארץ ישראל השלמה – תנועה לאומית המאמינה כי מלחמת ששת הימים אפשרה לעם היהודי לשוב ולהתנחל על אדמתו וכי אין מגבלה פוליטית או משפטית שתמנע זאת – גרסה כי מדינת ישראל צריכה להתפרס על כל ארץ ישראל השלמה, מן הים התיכון ועד לנהר הירדן. המהפך הפוליטי שחל בישראל ב-1977 הביא לשינוי המדיניות שאפיינה את ממשלות אשכול, מאיר ורבין. ראש הממשלה, מנחם בגין, חתם על הסכם שלום עם מצרים, שכלל חזרה לגבול המנדט ופינוי כל הנוכחות הישראלית, האזרחית והצבאית, בסיני. עם זאת, הוא סירב, במהלך הדיונים אודות ההסכם עם מצרים, להתיר נוכחות מצרית כלשהי ברצועת עזה, ולאחר מכן טרפד את השיחות עם מצרים לגבי תקופת ניסיון שבה אמורה הייתה להיכון אוטונומיה פלסטינית בשטחים, לקראת כינונה של מדינה פלסטינית עצמאית.

מדיניות זו לא הפריעה לממשלת ישראל בראשות אריאל שרון לקבל ב-2005 החלטה חד-צדדית על פינויה המוחלט של רצועת עזה מכל נוכחות צבאית ואזרחית ישראלית – החלטה שהתקבלה ללא כל הסכם מדיני מוקדם. גם החלת החוק הישראלי ברמת הגולן (1981) לא מנעה מראשי ממשלות ישראל, לרבות בנימין נתניהו איש הליכוד, לנהל משא ומתן עם השלטון הסורי על הסכם שלום שיהיה כרוך בפינוי כל שטחה של רמת הגולן או מרביתו.

1 ישעיהו פולמן, **סיפורה של גדר ההפרדה** (ירושלים: כרמל, 2004), עמ' 20-55.

## המדיניות כלפי ירושלים

היחס ההיסטורי, הרגשי והלאומי-דתי לשטחים התמקד, בדרך הטבע, במרחב ירושלים וביהודה ושומרון. שלושה שבועות לאחר סיום הלחימה קיבלה ישראל החלטה על החלת החוק והמשפט הישראלי על ירושלים המזרחית – שטח של כשבעים קילומטרים מרובעים, שאוכלוסייתו מנתה כ-70,000 פלסטינים. השטח שסופח לישראל אפשר את הרחבת התחום המוניציפלי של ירושלים, והעמיד את ראש העיר היהודי של ירושלים, טדי קולק, בראש העיר המורחבת, תוך פיזור מועצת העיר הירדנית. להנהגה הפלסטינית המקומית הוצע להשתלב במועצת עיריית ירושלים המורחבת, אולם חברה הצהירו כי הם רואים בשלטון הישראלי במזרח ירושלים שלטון כיבוש, וכי מעמדה דומה לכלל שטחי הגדה המערבית הכבושה. ממשלת ישראל התלכטה באשר למעמדם המשפטי של התושבים הפלסטינים בשטח ירושלים שהורחב, וספציפית – האם דינם כדין ערביי ישראל, הנהנים מאזרחות ישראלית מלאה. היה זה שר המשפטים, יעקב שמשון שפירא, אשר הציע להעניק לכולם מעמד "תושב", עם כל הזכויות שיש לתושב בישראל. במקביל הוא הציע שלכול תושב שיחפץ בכך תינתן אזרחות ישראלית מלאה, מבלי לכפות זאת עליו. ואמנם, הרוב הכמעט מוחלט של תושבי ירושלים המזרחית בחר להיצמד לאזרחותו הירדנית המקורית (הבודדים שבחרו באזרחות ישראלית היו בעיקר ערבים ארמנים, וכן נוצרים אחרים, תושבי העיר העתיקה).  
בצמוד להרחבת שטחה של ירושלים אימצה ממשלת ישראל מדיניות של אכלוס העיר המזרחית בשכונות יהודיות. מטרתה הייתה כפולה – הפגנה פוליטית לגבי רצינות כוונותיה, ויצירת עובדות של נוכחות אוכלוסייה ישראלית-יהודית, שאותה אי אפשר יהיה לשוב ולעקור מן המקום.

## מדיניות ההתנחלויות

למן הימים הראשונים לשלטון הישראלי בגדה המערבית וברצועת עזה ברור היה כי להתנחלויות הישראליות שיוקמו בהן יהיו השלכות מדיניות מרחיקת לכת. התנחלויות אלו נועדו למעשה לקבוע עובדות חדשות בשטח, במטרה להשפיע על הפתרון המדיני העתידי. זאת, לעומת עמדתן של תנועות השמאל בישראל, הדבקה בגישה הבינלאומית השוללת מכול וכול התיישבות של ישראלים בשטח הכבוש. בית המשפט העליון של ישראל השלים עם הקמת ההתנחלויות, אף שהוא רואה בהן שלב מעבר עד שיימצא פתרון פוליטי לסכסוך. יחד עם זאת, הוא שולל לחלוטין התיישבות על קרקע פרטית. עמדת הימין בישראל גורסת כי יש ליצור עובדות של נוכחות פיזית ופוליטית לאורכו ולרוחבו של השטח התפוס ביהודה ושומרון, ובלשון דובריו: "דין עמונה כדין שיח' מונס".

לממשלות ישראל לא הייתה מדיניות התנחלות ברורה ומוסכמת (להוציא בירושלים), ומה שנעשה בשטח היה למעשה יצירת עובדות "מלמטה". היו מי שביקשו להתייחס לממשלות ישראל כפי שהיישוב היהודי התייחס לממשלת המנדט בפלשתינה-א"י – יצירת עובדות מבלי להמתין לתהליך קבלת ההחלטות והאישורים. הדרג הממשלתי אישר תחילה רק התנחלויות נח"ל (שמעמך הפורמלי היה כשל יחידה צבאית), וזאת בבקעת הירדן בלבד, במטרה אסטרטגית לצמצם את רוחב שטח הבקעה אם יוחזר בעתיד לירדן. שני החריגים הבולטים מכך היו יישובי גוש עציון – שהקמתם נבעה מתוך היענות לשרידי המתיישבים שפנו מיישוביהם שם ב־1948 – והיישוב היהודי בקריית ארבע ובחברון, שראשיתו ביוזמה של המתנחלים, אשר העמידו את הממשלה בפני עובדה קיימת.

המפנה בעמדת הממשלה בא בנובמבר 1975, כאשר מאות צעירים התמקמו בתחנת הרכבת בסבסטיה שבשומרון, כשהם מלווים במספר חברי כנסת מן הימין. ממשלת רבין לא עמדה בלחץ ונענתה לפשרה, לפיה המתנחלים יתפנו, אך קבוצת "אלון מורה" תפונה למתקן צה"ל בקדום, עד שייקבע גורלה. כשנה וחצי לאחר מכן הובסה ממשלת רבין בבחירות ומנחם בגין נבחר לראש ממשלה. אחת התוצאות של בחירתו הייתה רפורמה במדיניות ההתיישבות ביהודה ושומרון: ההתנחלות בשומרון הייתה לאבן יסוד במדיניות הממשלה החדשה. המגבלה היחידה באותה עת הייתה משפטית: בג"ץ פסק בשאלת אלון מורה כי אין צורך ביטחוני במקום ומנע תפיסת אדמה פלסטינית פרטית.

## ממשלות ישראל ושאלת עתיד השטחים

משרש משה דיין מתפקיד שר הביטחון, ב־1974, ירש אותו שמעון פרס כשר הביטחון בממשלת רבין. פרס ניסה להמשיך את המדיניות של דיין, אך ללא הצלחה. הוא לא יכול היה לעסוק בניהול השטחים בנושא מרכזי בפעילותו, מה גם שנכנס לתפקיד לאחר מלחמת יום הכיפורים ונדרש למקד את עיקר זמנו בשיקום צה"ל. שלוש שנים לאחר מכן, בעקבות "המהפך", מונה עזר ויצמן לשר הביטחון. גם הוא ניסה ללכת באותה דרך, אולם זמן קצר לאחר כניסתו לתפקידו חוותה ישראל את ביקור סאדאת ואת התהליך המייגע של שיחות השלום עם מצרים, ובדרך הטבע נדחקה סוגיית השטחים גם מסדר היום של השר ויצמן.

את התפנית הדרמטית בשאלת השטחים הוביל ראש הממשלה מנחם בגין בעקבות גיבוש הסכם השלום עם מצרים בוועידת קמפ דייוויד בספטמבר 1978. לאותו הסכם היו שני חלקים: הפרק הבילטרלי, שכלל שלום ישראלי-מצרי מלא בתמורה לנסיגה מוחלטת מחצי-האי סיני; התחייבות ישראלית לפתור את יתר רכיבי הסכסוך עם סוריה והפלסטינים. במסגרת זו, ישראל אמורה הייתה לכונן אוטונומיה פלסטינית לחמש שנים, שבמהלכן ולאחריהן היה אמור להיות מוכרע

עתיד השטחים הפלסטיניים ביהודה ושומרון וברצועת עזה. ישראל התחמקה מלקיים חלק זה בהסכם; להיפך, היא פתחה בתנופה של התנחלות בשטחים. ב־1984, עם כניסתו של שמעון פרס לתפקיד ראש הממשלה, הוא החל לבקש פתרון מדיני לסכסוך עם הפלסטינים. ניסיונו הראשון היה חיפוש הידברות ישירה עם נציגי אש"ף בתוניס. פגישות חשאיות שנוערכו אתם נקטעו, בעיקר בשל העברת ראשות הממשלה ליצחק שמיר, בהתאם להסכם הרוטציה בין המערך והליכוד. פרס עשה ניסיון נוסף לקדם תהליך מדיני ב־1987, בעת ששימש שר החוץ בממשלת יצחק שמיר. בפגישה חשאית בלונדון עם חוסיין, מלך ירדן, סוכם על כינוס ועידה בינלאומית במטרה להחזיר את הגדה המערבית לשליטת ירדן. יוזמה זו סוכלה על ידי ראש הממשלה שמיר. סמוך לאחר מכן, בדצמבר 1987, פרצה האנתיפאדה הראשונה.

חמש שנים אחר כך חזרה מפלגת העבודה לשלטון, הפעם בראשות יצחק רבין. ראש הממשלה החליט לחפש פתרון לסכסוך עם הפלסטינים ונתן יד חופשית לשמעון פרס, הפעם בתפקיד שר החוץ, לקדם את השיחות שיזמו יאיר הירשפלד ורון פונדק עם נציגי אש"ף. שיחות אלו הולידו את "הסכם העקרונות" של אוסלו, שבמסגרתו הכירה ישראל באש"ף כנציג החוקי והלגיטימי של העם הפלסטיני, בעוד שאש"ף הכיר בזכותה של מדינת ישראל להתקיים בשלום. ההסכם גם אפשר להנהגת אש"ף להיכנס לשטחים ולהתמקם בהם. שנתיים לאחר מכן נחתם הסכם אוסלו השני, אשר חילק את השטחים לשלוש קטגוריות: שטחי A – שבהם מתקיימת שליטה אזרחית וביטחונית של הרשות הפלסטינית; שטחי B – שבהם מתקיימת שליטה אזרחית של הרשות הפלסטינית, בעוד שישיראל ממשיכה לקיים בהם שליטה ביטחונית; שטחי C – בשליטה אזרחית וביטחונית של ישראל.

רצח ראש הממשלה רבין ועליית הליכוד לשלטון בבחירות 1996 עצרו את המשך תהליך אוסלו למשך מספר שנים. רק עם עליית אהוד ברק לראשות הממשלה (1999), נעשה ניסיון על ידו לחדש את התהליך המדיני עם הפלסטינים – בוועידת קמפ דייוויד (2000), שנוערכה בחסות נשיא ארצות הברית ביל קלינטון. ברק ניסה לדלג על שלבי הביניים ולהגיע הישר להסכם סופי, אך לא הצליח להגיע לעמק השווה עם יו"ר אש"ף, יאסר ערפאת. סמוך לאחר מכן, בסוף ספטמבר 2000, פרצה האנתיפאדה השנייה.

כעבור מספר שבועות, בדצמבר 2000, פרסם הנשיא קלינטון מתווה לפתרון הסכסוך, שעיקרו – ויתור פלסטיני על זכות השיבה, ויתור ישראלי על שלטון ריבוני בהר הבית, וכינון מדינה פלסטינית ריבונית על כ־95 אחוזים מן השטח הכבוש, להוציא גושי ההתיישבות הגדולים. שני הצדדים לא קיבלו את המתווה, אך ראו בו בסיס לדיונים ביניהם בעתיד.

זוהי תמונת המצב השוררת עד היום. שני החריגים בה היו החלטת ראש הממשלה, אריאל שרון, ב־2005, על פינוי ישראלי מוחלט מרצועת עזה, וועידת אנאפוליס ב־2007, בה ניסו הצדדים להניע מחדש את תהליך השלום.

## הרהורי סיכום

האם דין הניסיון הישראלי לקיים "ממשל נאור" בשטח הכבוש נחרץ לכישלון מראש, או שמא הכישלון היה תולדה של מדיניות ישראלית שגויה? ניתן להניח כי יש מן האמת בתשובה חיובית לשתי השאלות: מצד אחד, ההנחה והאמונה כי ישראל תוכל לקיים ממשל צבאי כפוי על האוכלוסייה הערבית־פלסטינית הכבושה, לתקופת זמן בלתי מוגבלת, הייתה אשליה; מצד שני, מדיניות הממשל שגובשה לא מומשה כפי שכיוונו מנסחיה.

## ממשל צבאי שנדון מראש לכישלון?

ישראל טעתה בהתעלמה מן הלקחים ההיסטוריים של קריסת האימפריות במאה העשרים וסוף עידן הקולוניאליזם. בשבעים השנים האחרונות, למן תום מלחמת העולם השנייה, השיגו מושבותיהן של האימפריות המערביות את עצמאותן. תמוה הדבר כי דווקא מנהיגי המרד היהודי האלים בפלשתינה המנדטורית – מנחם בגין וחבריו לאצ"ל, וכן יצחק שמיר וחבריו ללח"י – אשר לחמו בחירוף נפש נגד "הכובש הזר", לא השכילו להבין כי בני העם הערבי־פלסטיני ילמדו בשקיקה את ההיסטוריה הציונית, את לקחי המחתרות העבריות, את לקחייהם של עמים שונים שנאבקו לשחרור לאומי מעול הקולוניאליזם, ובבוא היום ינהגו על פיהם, הפעם נגד הכיבוש הישראלי. לראייה שגויה זו חברו גורמים אחדים אשר החריפו את הבעיה. קיים שוני ברור בין "כיבוש" המתקיים במצב של סיום מוחלט של מלחמה שהייתה, לבין התנאים שעימם נדרש להתמודד הכיבוש הישראלי בעקבות מלחמת ששת הימים. הכיבוש הישראלי בעקבות אותה מלחמה מומש באווירה של גירויים חיצוניים חמורים ומזמיני הסלמה. הלחימה לאורך הגבולות לא הסתיימה בעקבות המלחמה; אדרבא, היא חודשה ונמשכה לאורך קווי הפסקת האש החדשים. עיקרה של האלימות התבטא בתקריות גבול ובמלחמת התשה מול הצבאות הערביים הסדירים (וכעבור שש שנים – במלחמת יום הכיפורים בזירות מצרים וסוריה). בחלקה הייתה זו לחימה בהתנגדות הפלסטינית שפעלה מעבר לגבול וניסתה, שוב ושוב, להחדיר חוליות חבלה לשטח ישראל ביבשה, בים ואפילו באוויר. הישגיה המוגבלים של תנועת ההתנגדות הפלסטינית בשטח זה, הביאה אותה ליזום פיגועים נגד יעדים ישראליים ויהודיים בזירה הבינלאומית.

השלטון הישראלי היה זר ומנוכר לאוכלוסיית השטחים למן היום הראשון לכיבוש. הוא היה זר מן הבחינה הדתית, מן הבחינה האתנית, מן הבחינה התרבותית

לשונית, ולימים גם מן הבחינה הכלכלית. זאת, נוכח הפער האדיר בין רמת החיים בישראל לזו שבשטחים.

### תהליכים בלתי נמנעים

אשר לטענה השנייה והנגדית, כאילו לא המדיניות אשמה, אלא הסטיות ואי־הדבקות במדיניות המקורית, יש לציין שהחריגות והסטיות מהמדיניות המקורית נעשו בידי הדרגים הבכירים ביותר בישראל, כשינוי מודע ותוך התעלמות או אי־הבנת התוצאות שיהיו לכך והשלכותיהן על יחסי השלטון הכובש עם האוכלוסייה הכבושה. אף שגם כאן יכול היה הניסיון ההיסטורי לשמש מורה דרך לקברניטי ישראל, לא היה סיכוי למנוע שני תהליכים טבעיים האופייניים לכל ממשל כפוי, במיוחד כאשר האוכלוסייה ה"כובשת" שונה מבחינה אתנית ותרבותית מן האוכלוסייה ה"נכבשת", ומטפחת תחושת עליונות כלפי הנכבש שיש עמה ביטול וזלזול כלפיו, הן כלאום והן כפרטים. התהליך הטבעי הראשון נתן ביטוי ברור לדה־הומניזציה הישראלית כלפי הערבי־הפלסטיני; התהליך השלישי אפיין בעיקר את הדרג המבצע. עד מהרה התמכרו אנשי המנגנון המינהלי לתחושת שררה אל מול חוסר האונים של התושב המקומי שנזקק לשירותיהם. אנשי הביטחון בגשרים, במחסומי הביקורת, במבצעי חיפוש ובשעת עוצר, ואנשי המנגנון האזרחי שהוסמכו להעניק רישיונות שונים לאוכלוסייה המקומית, אלה גם אלה נהגו, מעת לעת, בהתעמרות באוכלוסייה חסרת אונים.

תהליך שלישי זה ניזון משלושה גורמים עיקריים: ראשית, חוסר היכולת להציב בתפקידי הממשל הצבאי־ביטחוני ובתפקידי המינהל האזרחי את המעולים שבקצונות צה"ל ובפקידות האזרחית הישראלית; שנית, חוסר יכולתה של ישראל לקיים את הכוונה הראשונית להנהיג שלטון "נאור" והומני, המנסה לגלות יחס אנושי, תוך הקפדה קיצונית בכל תחום שיש בו רגישות כלפי המסורת ואורח חייה של האוכלוסייה הערבית ותוך הימנעות מהשפלה ומעלבונות לתושבים המקומיים; והגורם האחרון היה התופעה המוכרת אצל כל שלטון מרכזי, ובוודאי שלטון כיבוש שאין עליו ביקורת חופשית – התפתחותם במשך הזמן של גילויי שחיתות. כך גם קרה עם הכיבוש הישראלי. על אלה נוספו גילויים של פשע – מכירת נשק וחומרי חבלה ישראלים לידי מחבלים פלסטיניים שפעלו נגד ישראל, או הברחת כלי רכב דרך קווי הסגר המוחלט על אזור זה או אחר, תמורת בצע כסף. בתנאים אלה לא היה סיכוי שהאוכלוסייה הערבית תראה בממשל הצבאי הישראלי שלטון המקובל עליה, שיש עמו פתרון, ולו זמני, לבעיותיה, ותשלים עם קיומו ללא התנגדות פעילה. במשך יותר מחצי יובל שנים מאז מלחמת ששת הימים, ובעצם עד לחתימה על הסכמי אוסלו ב־1993, ישראל נסוגה נסיגה כפולה: ממדיניותה הראשונית והיסודית, שראתה את הפתרון המדיני העתידי מבוסס על נסיגה ישראלית ופינוי חלק גדול

משטחי יהודה, שומרון ורצועת עזה, תוך הינתקות מעיקרה של האוכלוסייה המקומית; ממדיניות הממשל הראשונית שלה, אשר חתרה לחיכוך ולהתגרות מעטים ככול האפשר עם התושבים הערבים, בניסיון לאפשר להם חיי שגרה הדומים ככול האפשר לחייהם קודם הכיבוש.

ישראל לא באה אל השטחים חפה משאיפות וציפיות לעתידם. ממשלותיה לא עמדו בפני הפיתוי, בפני הרצון להאמין כי מצב הביניים יוכל אולי להימשך לנצח, ובפני הלחצים מבית ליצור עובדות של נוכחות ישראלית בשטח. זה היה היסוד לתנופת ההתנחלות המסיבית, ובדרך זו גם החל הסיפוח הזוחל של השטחים.

שינוי זה במדיניותה של ישראל הפך את הבעיות הכמעט בלתי נמנעות ביחסי כובש-נכבש לעימות קיומי. מצד אחד ניצבה התנועה הלאומית היהודית, אשר ראתה בכול שטחי ארץ ישראל טריטוריה יהודית-ישראלית, וחלקים ממנה אף כפרו במתן זכויות אזרח ושוויון לאוכלוסייה המקומית הפלסטינית. מצד שני עמדה תנועה לאומית ערבית-פלסטינית שהגיעה לבשלות. במקביל לרצונה להשתחרר מעול הכיבוש הישראלי הזר, חתרה תנועה זו לממש את הקיום הלאומי המדיני של פלסטין העצמאית ואת הריבונות בכול השטח שתפסה ישראל במלחמת ששת הימים, ולעשות זאת כמדינה ריבונית שבירתה ירושלים. כאמור, בה בעת נסוגה ישראל ממדיניות הממשל הראשונית שלה, שהתכוונה לצמצם ככול האפשר את גורמי החיכוך בין שתי האוכלוסיות. במקום מדיניות של כיבוש סמוי מן העין, אומצה מדיניות של נוכחות ישראלית וצה"לית מופגנת בשטח.

אין להתעלם, כמובן, מן הפן הביטחוני של ניהול השטחים, שעיקרו המאבק הישראלי בהתארגנות מחבלים בשטח הכבוש. ספק אם ישראל יכולה הייתה לנהוג בעניין זה אחרת מכפי שנהגה. הצורך בפריסת רשת מודיעין וביצוע מעצרים ושאר צעדי ענישה נגד מחבלים וסייעניהם, לא הותיר אפשרויות רבות בידי ישראל. צעדי נגד אלה הכבידו על אוכלוסיית השטחים ועמדו בסתירה לכוונה המקורית שעמדה מאחורי מדיניות "הממשל הנאור" ופילוסופיית אי-ההתערבות בשגרת חיי התושבים המקומיים. לא זו בלבד שצעדים אלה לא עלו בקנה אחד עם הכוונה המקורית, הם גם לא פתרו את הבעיה הביטחונית. יתר על כן, הם יצרו רקע נוח לגיוס חברים לתנועות ההתנגדות הערבית האלימה בשטחים שבשליטת ישראל. בכך התעצם מעגל האלימות.

הסטיות והחריגות מהמדיניות המקורית לא הסתכמו רק בתחום המדיני-הביטחוני. במשך השנים התפתחה מערכת יחסי גומלין כלכלית לא בריאה, כאשר ישראל התייחסה לשטחים בגישה מפלה, המעדיפה ומטפחת את האינטרסים הכלכליים הישראליים. ישראל ראתה במשק השטחים שוק טבעי לתוצרתה, תוך חסימת השוק הישראלי בפני תוצרתו ומניעה שיטתית של הקמת מפעלים בשטחים שעשויים היו להתחרות במפעלים ישראליים. קרוב למחצית כוח העבודה המקומי



בשטחים מצא את פרנסתו בישראל, כמעט כולם במעמד של "חוטבי עצים ושואבי מים". שכרם, ברוב המקרים ובוודאי בעשורים הראשונים לכיבוש, היה נמוך לאין שיעור משכר עמיתיהם הישראלים. בתקופות מסוימות הם גם הועסקו בתנאים קשים ומשפילים, שהיו קשורים בין היתר לסדרי ההסעה ולביקורות הכניסה לישראל לצורך העבודה והיציאה ממנה.

הרקע להתנגדות הפלסטינית ולהתקוממות העממית שפרצה בשלהי 1987 (האנתיפאדה הראשונה) היה, בראש וראשונה, לאומי-פוליטי, אך אל לנו להתעלם מן ההשלכות החמורות של המצב הכלכלי הקשה בו הייתה שרויה האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים. זאת, למרות שבאופן יחסי, מצבם הכלכלי של הפלסטינים בדצמבר 1987 היה הטוב ביותר מאז 1967. כך גם היה בספטמבר 2000, עם פרוץ האנתיפאדה השנייה.

לימים נעשה הממשל הצבאי הישראלי לחלופה השלילית ביותר והרצויה פחות מכול בעיני כלל האוכלוסייה בשטחים. ההתנגדות לחלופה זו לא הייתה רק להלכה, אלא גם למעשה: התפתחה נכונות, שנהנתה מקונצנזוס לאומי פלסטיני, להילחם בכיבוש הישראלי בכול האמצעים. מדיניות ישראל והתנהגותה הן אלו שדחקו את הפלסטינים למצב המסוכן מכול – מצב שבו לא נותר להם מה להפסיד.